

Հովհաննես Գ. Խորիկյան
Պատմ. գիտ. թեկնածու

ԲԱԲԵԼՈՆԱԿԱՆ ՍԱՏՐԱՊՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՔԵՄԵՆՅԱՆ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ*

Բանալի բառեր – Հերոդոտոս, Քսենոփոն, Բաբելոն քաղաք, Բաբելոնիա, Դարեհ Ա., սատրապություն, քաղաքակառուցություն, Ասորեստան, տեղեկություններ, Միջագետք, «մնացյալ Ասորեստան», Բեհիսթունի արձանագրություն:

Մ. թ. ա. 545–539 թվականներին՝ արևելաիրանական և միջինասիական տարածքների նվաճումից հետո, պարսիկներն անմիջապես ձեռնամուխ են լինում Բաբելոնիայի գրավմանը: Համաձայն Քսենոփոնի՝ մ. թ. ա. 539 թվականին ասորեստանցիներին և բաբելոնացիներին նվաճում է Կյուրոս Բ–ն¹, որը նույնանում է Դիոդորոս Միկիլիացու Նինոսին²: Ընդ որում, «Կյուրոպեդիա»-ում Կյուրոսի կողմից Ասորեստանի նվաճումը որոշակիորեն համապատասխանում է Հերոդոտոսի «Բաբելոնիայի լոգոսին»՝ պատմությանը³:

Սեպագիր և անտիկ աղբյուրները Բաբելոնի նվաճման վերաբերյալ հիմնականում տալիս են միանման տեղեկություններ: Այսպես, «Նաբոնիդի ժամանակագրության» մեջ խոսվում է այն մասին, որ Գուտիումի կառավարիչ⁴ Ուզբարուն

*Հոդվածն ընդունվել է տպագրության 27.10. 2017:

1 Տե՛ս **Քսենոփոն**, Կյուրոպեդիա, թարգմ. **Ս. Կրկյաշարյանի**, Եր., 2000, էջ 5 [**Xenophon**, Cyropaedia, t'argm. S. Krkiasharyani, Yerevan, 2000, p. 5]:

2 Տե՛ս **Դիոդորոս Սիկիլիացի**, Պատմական գրադարան, թարգմ. բնագրից, առաջաբան և ծանոթագրություններ Ս. Կրկյաշարյանի, Եր., 1985, էջ 16 [Diodoros Sikiliac'i, Patmakan gradaran, t'argm. bnagric', arajaban ev tsanot' agrut'yunner S. Krkiasharyani, Yerevan, 1985, p. 16]:

3 **Henkelman W. F. M., Kuhrt A., Rollinger R., Wiesehöfer J.**, Herodotus and Babylon Reconsidered, Classica et Orientalia, Band 3, Herausgegeben von **R. Bichler, B. Jacobs, G. B. Lanfranchi, R. Rollinger, K. Ruffing** und **J. Wiesehöfer**, Wiesbaden, 2011, pp. 449–470.

4 Գուտիումը նույնացվել է Մեդիա-Մարաստանի հետ (տե՛ս **Дандамаев М. А.**, Месопотамия и Иран в VII–IV вв. до н. э. Социальные институты и идеология, Санкт–Петербург, 2009, с. 51 [**Dandamaev M. A.**, Mesopotamiya i Iran v VII–IV vv. do n. e. Sotsial'niye instituti i ideologiya, Sankt–Peterburg, 2009, s. 51]): Մեր կարծիքով, դատելով «Անարասիա»-ի այն տեղեկություններից, որ բուն սատրեստանյան տարածքները՝ Լարիսսան և Մասպիլան, ժողովրդի հիշողության մեջ մնացել էին մեղական տարածքներ (տե՛ս **Քսենոփոն**, Անարասիա, թարգմ. Ս. Կրկյաշարյանի, Եր., 1970, էջ 74–75 [**Xenophon**, Anabasis, t'argm. **S. Krkiasharyani**, Yerevan, 1970, pp. 74–75]; **Jacobs B.**, Die Satrapienverwaltung im Perserreich zur Zeit Darius' III, Wiesbaden, 1994, S. 150), ուրեմն Գուտիումը կարելի է տեղադրել այս շրջանում կամ էլ, նկատի ունենալով Օպիսի ճակատամարտը, կարելի է եզրակացնել, որ Գուտիումը գտնվում էր Օպիսից արևելք (հմմտ. **Дандамаев М. А.**, Месопотамия и Иран в VII–IV вв. до н. э., с. 311 [**Dandamaev M. A.**, Mesopotamiya i Iran v VII–IV vv. do n. e., s. 311]; **Cook J. M.**, The Rise of the Achaemenids and Establishment of their Empire, “The Cambridge History of Iran”, Vol. 2, Cambridge

պարսիկների հետ միասին բաբելոնացիներին ջախջախում է Օպիսի մոտ, այնուհետև գրավում Միպպարը: Կյուրոս Բ-ն մ. թ. ա. 539 թվականի հոկտեմբերի 29-ին առանց կռվի, մեծ հանդիսավորությամբ, Մարդուկ աստծու կարգադրությամբ⁵ մտնում է Բաբելոն՝ իր իշխանությանը տալով անձնական ունիայի բնույթ⁶: Միայն մ. թ. ա. 481 թվականին դաժանորեն ճշելով Բաբելոնի ապստամբությունը՝ Քսերքսեսը ոչնչացնում է նաև ձևականորեն գոյություն ունեցող Բաբելոնի թագավորությունը՝ այն վերածելով սովորական սատրապության⁷: Այս ընդարձակ սատրապության բաժանումը երկու սատրապությունների սովորաբար թվագրում են ապստամբության ճնշումից հետո⁸, սակայն Անդրգեսթի՝ Eber-nāri-ի առանձնացումը տեղի էր ունեցել Դարեհ Ա-ի ժամանակ:

Բաբելոնի գրավումը, անկասկած, նշանակում էր նաև Միջերկրածովքի արևելյան ափի հարուստ քաղաքների նկատմամբ գերիշխանության հաստատում, քանի որ դրանք գտնվում էին Բաբելոնի տնտեսական տիրույթում⁹: Բաբելոնի և ամբողջ Միջագետքի կառավարիչ է նշանակվում Ուգբարուն, որը երեք շաբաթ անց մահանում է: Ուգբարուից հետո արքայազն Կամբյուսեսը նշանակվում է Բաբելոնիայի թագավոր, սակայն նրա ձեռքում միայն Բաբելոն քաղաքն էր՝ երկրի հյուսիսային մասի հետ: Անհայտ պատճառներով Կամբյուսեսը թագավորում է ընդամենը 9 ամիս և մ. թ. ա. 537 թվականին հեռացվում է Բաբելոնի գահից: Մ. թ. ա. 535 թվականին Կյուրոսը ստեղծում է Միջագետքի և Եփրատից արևմուտք ընկած երկրների միացյալ սատրապությունը սիզակակիր Գաուրարուվա-Գուրարու-Գորբյուասի¹⁰ ղեկավարությամբ¹¹: Մ. թ. ա. 520 թվականին այս ընդարձակ նահանգի սատրապ է նշանակվում

University Press, 1985, p. 212; **Briant P.**, From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire, translated by P. T. Daniels, Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns, 2002, p. 42): Ա. Օլմսթեդը գտնում էր, որ բաբելոնացիները Գուսիում էին անվանում Էլամը (տես **Olmstead A. T.**, History of the Persian Empire, Chicago, 1960, p. 45), Պ. Լեկոքը Գուսիումը լայն առումով տարածում է, այսպես կոչված, Իրանական Քրոստան կոչվող ժամանակակից տարածքի վրա (տես **Lecoq P.**, Les Inscriptions de la Perse Achéménide, Paris, 1997, p. 182):

5 Տես **Дандамаев М. А.**, Месопотамия и Иран в VII-IV вв. до н. э., с. 51-52 [**Dandamaev M. A.**, Mesopotamiya i Iran v VII-IV vv. do n. e., p. 51-52]; **Van der Spek R. J.**, Cyrus the Great, Exiles, and Foreign Gods: A Comparison of Assyrian and Persian Policies on Subject Nations, in: Extraction & Control: Studies in Honor of Matthew W. Stolper, ed. by Michael Kozuh, Wouter F. M. Henkelman, **Charles E. Jones** and **Christopher Woods**, Studies in Ancient Oriental Civilization (SAOC), № 68, Chicago-Illinois, 2014, pp. 235, 261-263.

6 Տես **Дандамаев М. А.**, Политическая история Ахеменидской державы, Москва, 1985, с. 38, 44 [**Dandamaev M. A.**, Politicheskaya istoriya Akhemenidskoy derzhavi, Moskva, 1985, p. 38, 44]; **Фрай П.**, Наследие Ирана, Москва, 1972, с. 119 [**Frai R.**, Nasledie Irana, Moskva, 1972, p. 119]; “Mesopotamian Chronicles”, by J.-J. Glassner, Society of Biblical Literature, Atlanta, 2004, pp. 236, 238; **Briant P.**, From Cyrus to Alexander, pp. 41-42; **Mallowan M.**, Cyrus the Great (558-529 B. C.), “Iran”, The British Institute of Persian Studies, Vol. X, 1972, p. 10; **Kuhrt A.**, The Cyrus Cylinder and Achaemenid Imperial Policy, “Journal for the Study of the Old Testament”, 1983, Vol. 8, N 25, pp. 83-97.

7 Տես **Дандамаев М. А.**, Политическая история Ахеменидской державы, с. 137-138 [**Dandamaev M. A.**, Politicheskaya istoriya Akhemenidskoy derzhavi, p. 137-138]; **Kuhrt A.**, Achaemenid Babylonia: Sources and Problems, in: Achaemenid History, IV, Centre and Periphery, Leiden, 1990, p. 183; **Dandamaev M.**, Achaemenid Mesopotamia: Traditions and Innovations, in: Achaemenid History, VIII, Continuity and Change, ed. by **Heleen Sancisi-Weerdenburg**, **Amelie Kuhrt** & **Margaret Cool Root**, Leiden, 1994, p. 230.

8 Տես **Olmstead A. T.**, History of the Persian Empire, p. 293; **Stolper M. W.**, Bēlsunu the Satrap, in: Language, Literature, and History: Philological and Historical Studies Presented to Erica Reiner, ed. by **F. Rochberg-Halton**, American Oriental Society, New Haven, Connecticut, 1987, p. 396.

9 Տես **Mallowan M.**, Cyrus the Great (558-529 B. C.), p. 9.

10 Տես **Քսենոփոն**, Կյուրոսպոլիտա, էջ 170, 172, 179, 181-194 և այլն [**Xenophon**, Cyropaedia, p. 170, 172, 179, 181-194 ev ailn]:

11 Տես **Дандамаев М. А.**, Месопотамия и Иран в VII-IV вв. до н. э., с. 54, 72, 77 [**Dandamaev M. A.**, Mesopotamiya i Iran v VII-IV vv. do n. e., p. 54, 72, 77]; **Дандамаев М. А.**, **Луконин В. Г.**, Культура и экономика древнего Ирана, Москва, 1980, с. 111 [**Dandamaev M. A.**, **Lukonin V. G.**, Kul'tura i ekonomika drevnego Irana, Moskva, 1980, s. 111]; **Kent R.**, Old Persian. Grammar. Texts. Lexicon. 2nd ed., New Haven, 1953, p. 130; **Olmstead A. T.**, History of the Persian Empire, p. 56; **Dandamayev M.**, Iranians in Achaemenid Babylonia, Columbia Lectures on Iranian Studies 6, Costa Mesa, New York, 1992, p. 3.

պարսիկ Ուշտանուն¹², սակայն շուտով Դարեհ Ա-ն սատրապությունը բաժանում է երկու մասի. Բաբելոնիայի սատրապ՝ bēl pehāti է նշանակվում Ուշտանուն¹³, իսկ Անդրգետքի սատրապ՝ Թաթնայր, որը վարչական առումով ենթարկվում էր Ուշտանունին¹⁴: Միջագետքի գրավումից հետո Աքեմենյան թագավորական ընտանիքը և պարսից ազնվականությունը տիրանում են ընդարձակ կալվածքների՝ ստանալով վիթխարի եկամուտներ: Միջագետքում ընդարձակ կալվածքներ ուներ, օրինակ, Եգիպտոսի սատրապ Արշամեսը¹⁵:

Հույն պատմիչ Հերոդոտոսը, անդրադառնալով բաբելոնական սատրապությանը, գրում է. «Բաբելոնից և մնացյալ Ասորեստանից ստացվում էին հազար տաղանդ (հարկ – Հ. Խ.) և հինգ հարյուր ներքինիացված տղաներ. սա իններորդ նահանգն էր»¹⁶: Այս գերհարուստ սատրապությունը¹⁷ Քսերքսեսի՝ Հելլադա արշավող բանակին տրամադրել էր զորամասեր. «Արշավին մասնակցող ասորեստանցիները իրենց գլխին կրում էին պղնձե սաղավարտներ, անհասկանալի և անբացատրելի կերպով հյուսված: Նրանց վահանները, նիզակները և դաշույնները նման էին եգիպտականներին: Բացի այդ՝ նրանք ունեին երկաթե ելունդներով փայտե դագանակներ: Հելլենները սրանց կոչում էին սյուրիացիներ, իսկ բարբարոսները՝ ասորեստանցիներ: Դրանց մեջ էին նաև խաղայնները: Սրանց առաջնորդում էր Օտասպեսը՝ Արտաքսեսի որդին»¹⁸: Առաջին տեղեկությունից պարզվում է, որ IX սատրապությունը կազմված էր վարչական երկու ենթաշրջաններից՝ Բաբելոն քաղաքն իր շրջակայքով և դեպի հյուսիս ընկած Ասորեստանի մի մասով: Այլ կերպ ասած՝ Աքեմենյան Պարսկաստանի այս նահանգը հիմնականում ընդգրկում էր Ստորին Միջագետքը՝ Բաբելոնիայի մարզը¹⁹, և հին Աշշուրի տարածքը: Ընդ որում, Ասորեստանի հյուսիսարևմտյան ընդարձակ մի հատվածը մտնում էր հայկական սատրապության կազմի մեջ²⁰:

Հերոդոտոսի երկրորդ տեղեկության մեջ բաբելոնացիներն անվանական չեն հիշատակվում, սակայն ասորեստանցիների և խաղայնների կամ քաղղեացիների հիշատակումը ցույց է տալիս, որ խոսքը վերաբերում է IX սատրապությունից հավաքագրված զորամասերին: Հերոդոտոսն իր սյուս տեղեկություններում Եփրատի ափին գտնվող Բաբելոնը համարում է Ասորեստանի, այսինքն՝ Նոր Բաբելոնական թագավորության²¹ ամենահայտնի քաղաքը՝ գունեղ ներկայացնելով քաղաքի ամրությունները

12 Stū **Rainey A. F.**, The Satrapy “Beyond the River”, “Australian Journal of Biblical Archaeology”, 1969, № 1/2, pp. 53, 56; **Stolper M. W.**, The Governor of Babylon and Across-the-River in 486 B. C., “Journal of Near Eastern Studies”, Vol. 48, № 4, 1989, p. 289. Այս միացյալ սատրապության կամ Բաբելոնի և Անդրգետքի սատրապների ցանկը տես **Stolper M. W.**, The Governor of Babylon and Across-the-River in 486 B. C., pp. 290–303; **Oppenheim A.**, The Babylonian Evidence of Achaemenid Rule in Mesopotamia, “The Cambridge History of Iran”, Vol. 2, Cambridge University Press, 1985, pp. 563–565.

13 Stū **Dandamaev M.**, Achaemenid Mesopotamia..., p. 230.

14 Stū **Дандамаев М. А.**, Месопотамия и Иран в VII–IV вв. до н. э., с. 54 [**Dandamaev M. A.**, Mesopotamiya i Iran v VII–IV vv. do n. e., p. 54]; նույնի՝ Политическая история Ахеменидской державы, с. 138 [nuini՝ Politicheskaya istoriya Akhemenidskoy derzhavi, p. 138]; նույնի՝ Iranians in Achaemenid Babylonia, p. 4.

15 Stū **Kuhrt A.**, Achaemenid Babylonia, p. 185.

16 **Հերոդոտոս**, Պատմություն ինը գրքից, թարգմանությունը Ս. Կրկյաշարյանի (այսուհետև՝ Հերոդոտոս), Եր., 1986, III, 92 [**Herodotos**, Patmut՝yun iny grqic՝, targmanut՝yuny S. Krkiasharyani (aysuhetev՝ **Herodotos**), Yerevan, 1986, III, 92]:

17 Stū **Jursa M.**, Taxation and Service Obligations in Babylonia from Nebuchadnezzar to Darius and the Evidence for Darius՝ Tax Reform, *Classica et Orientalia*, Band 3, Herausgegeben von R. Bichler, **B. Jacobs, G. B. Lanfranchi, R. Rollinger, K. Ruffing** und **J. Wiesehöfer**, Wiesbaden, 2011, pp. 431–448.

18 **Հերոդոտոս**, VII, 63 [**Herodotos**, VII, 63]; Herodotus, with an English translation by A. D. Godley, Vol. III, Books V–VII, Cambridge–Massachusetts–London, 1938, Loeb Classical Library, VII, 63, p. 378.

19 Stū **Հերոդոտոս**, I, 106 [**Herodotos**, I, 106]:

20 Stū **Խորիկյան Հ.**, Հայաստանը և Այսրկովկասը Աքեմենյան Պարսկաստանի վարչական բաժանումներում (պատմաաշխարհագրական ուսումնասիրություն), Եր., 2014, էջ 37 և հաջ. [**Khorikyan H.**, Hayastany ev Aisrkovkasy Ak՝emenyan Parskastani varchakan bazhanumnerum (patmaashkharhagrakan usumnasirut՝yun), Yerevan, 2014, p. 37 ev haj.]:

21 Stū **Jacobs B.**, Die Satrapienverwaltung im Perserreich zur Zeit Darius՝III, S. 148.

և հիշատակելով քաղաքի՝ Շամիրամի, Նինոսյան, Քաղդեական, Բեյան, Կիսսիյան դարպասները²²: Հերոդոտոսը Բաբելոնը համարում է չափազանց հարուստ քաղաք և պատմիչի տեղեկություններից պարզվում է, որ բացի IX սատրապության համար ամրագրված հազար տաղանդ՝ 30 տոննա արծաթ հարկից և հինգ հարյուր ներքինիացված տղաներից, այս սատրապությունը պարտավորվում էր տարվա չորս ամիսներին պահել արքային և նրա զորքերը, իսկ Բաբելոնի սատրապը համարվում էր ամենահարուստը և հզորը²³:

Հերոդոտոսի տեղեկությունները թույլ են տալիս որոշակիորեն հստակեցնել նաև IX սատրապության սահմանները: Այսպես, պատմիչի տեղեկություններից կարելի է ենթադրել, որ Նինվեն կամ Նինոսն այս սատրապության հյուսիսային մասում էր գտնվում, Իս քաղաքը՝ «հում բիտում. ասֆալտ» նշանակությամբ, նույնանում է շումերական Իդին կամ Իդուին, աքքադերեն Իտտուին, արաբական Հիթին և գտնվում էր Բաբելոնից հյուսիս-արևմուտք՝ ութ օրվա ճանապարհի կամ 180 կմ²⁴ հեռավորության վրա, իսկ Օպիս քաղաքը՝ սատրապության արևելյան մասում²⁵:

IX սատրապության տարածքի հստակեցման համար կարևոր նշանակություն ունեն «Քսենոփոնի «Անաբասիս»-ում հիշատակվող տեղեկությունները: Համաձայն պատմիչի՝ Սիրիան արևելքում տարածվել է մինչև Արաքսես-Խարուր գետը²⁶: Անցնելով Խարուրը՝ Կյուրոս Կրտսերի բանակն անցնում է Արաբիայի անապատներով²⁷ հասնելով Մասկաս գետի ափին գտնվող Կորսոտե քաղաքը²⁸: Այստեղից բանակը հասնում է, ըստ էության, Բաբելոնիայի սահմանը՝ Պյուլե (բառացի «դարպաս») վայրը²⁹: Եփրատի աջ ափին Քսենոփոնը հիշատակում է Քարմանդե՝ ներկայիս Հիթ խոշոր քաղաքը³⁰, այսինքն՝ Կյուրոս Կրտսերի բանակն արդեն Բաբելոնիայում էր:

Քսենոփոնի հետագա շարադրանքից պարզվում է, որ Սիտակե³¹ և Օպիս քաղաքները մտնում էին Բաբելոնիայի մեջ, որի սատրապն էր Հռոպարասը³². Վերջինիս այս պաշտոնում նախորդել էր Սիրիայի և Ասայուրիայի սատրապ Բելեայուսը³³:

22 Տե՛ս Հերոդոտոս, I, 178-181; III, 155, 158 [Herodotos, I, 178-181; III, 155, 158]:

23 Անդ, I, 192; Dandamaev M., Achaemenid Mesopotamia: Traditions and Innovations, p. 229. Բաբելոն քաղաքի ավերակները գտնվում են Բաղդադից 85 կմ դեպի հարավ (տե՛ս "A Commentary on Herodotus Books I-IV", ed. by O. Murray, A. Moreno, Oxford University Press. Inc., New York, 2007, p. 198): Բաբելոն քաղաքի նկարագրության վերլուծությունը մանրամասն տե՛ս MacGinnis J., Herodotus' Description of Babylon, Bulletin of the Institute of Classical Studies, 1986, № 33, pp. 67-86.

24 Տե՛ս A Commentary on Herodotus Books I-IV, p. 199.

25 Տե՛ս Հերոդոտոս, I, 178-179, 189, 193 [Herodotos, I, 178-179, 189, 193]; Արիանոս, Ալեքսանդրի արշավանքը, «Ալեքսանդր Մակեդոնացի» (այսուհետև՝ Արիանոս), Եր., 1987, էջ 248-249 [Arianos, Alek'sandri arshavanqy, «Alek'sandri Makedonac'»] (aysuhetev՝ Arianos), Yerevan, 1987, pp. 248-249]:

26 Այս մասին տե՛ս Խորիկյան Հ., Սիրիան Աքեմենյան Պարսկաստանի վարչական բաժանման համակարգում, «Հանդէս ամսօրեայ», Վիեննա-Երևան, 2015, N 1-12, էջ 9-24 [Khorikyan H., Syrian Ak'emenyan Parskastani varchakan bazhanman hamakargum, «Handes amsoreay», Vienna-Yerevan, 2015, tiv 1-12, pp. 9-24]:

27 Հմմտ. Herzfeld E., The Persian Empire. Studies in Geography and Ethnography of the Ancient Near East, Wiesbaden, 1968, p. 306.

28 Տե՛ս Xenophon, Anabasis, with an English translation by Carleton L. Brownson, Books I-VII, Cambridge-Massachusetts-London, 1980, Loeb Classical Library, I, V, 1-4, p. 46.

29 Անդ, I, V, 5, էջ 48:

30 Անդ, I, V, 10, էջ 50:

31 Տե՛ս Humbach H., Ziegler S., Ptolemy Geography, book 6, Text and English/German Translations, Wiesbaden, 1998, pp. 28, 32.

32 Տե՛ս Քսենոփոն, Անաբասիս, էջ 48-49, 197 [Xenophon, Anabasis, pp. 48-49, 197]:

33 Տե՛ս Stolper M. W., Bēšsumu the Satrap, pp. 391-392, 395; հմմտ. Ctesias' History of Persia: Tales of the Orient, translated with commentaries by L. Llewellyn-Jones and J. Robson, London, New York, 2010, pp. 133-135, 146. Մ. Ստոլպերը միաժամանակ ընդգծում է, որ Բաբելոնի կառավարչի պաշտոնը նույնական չէր Բաբելոնիայի սատրապի պաշտոնին (Stolper M. W., Bēšsumu the Satrap, pp. 396-397; հմմտ. Parpola S., Sacas, India, Gobryas, and the Median Royal Court: Xenophon's Cyropaedia through the Eyes of an Assyriologist, in: Continuity of Empire(?): Assyria, Media, Persia, ed. by G. B. Lanfranchi, M. Roaf and R. Rollinger, History of the Ancient Near East, Monograph series 5, Padova, 2003, pp. 345-349):

Օպիսից հյուսիս ընկած տարածքները Քսենոփոնը համարում է Մեդիա³⁴, ինչը, սակայն, աշխարհագրական բովանդակություն ունի, քանի որ վարչական առումով հույները գտնվում էին IX սատրապության տարածքում³⁵: Հուսկան գորաբանական անցնում է Կայնայ քաղաքով, համնում է Մեծ Ջաբ գետին՝ շարժվելով Տիգրիս գետի հոսանքն ի վեր: Մասալիլայից հյուսիս մինչև կարդուլսների երկիրն ընկած տարածքը նույնպես կարելի է համարել այս սատրապության մասը: Մեջբերված տեղեկություններից կարելի է նաև ենթադրել, որ մ. թ. ա. V դարի վերջին նախկին IX սատրապության ենթաշրջան կազմող Ատրեստանը միացել էր Սիրիային կամ V սատրապությանը, իսկ Բաբելոնիան դարձել էր առանձին սատրապություն: Սակայն կարծում ենք, որ առավել հավանական է ենթադրել, որ Ատրեստանը շարունակում էր Բաբելոնիայի հետ մնալ մեկ սատրապություն: Ամենայն հավանականությամբ Հերոդոտոսի «մնացյալ Ատրեստան» կոչված մարզը հետագայում վերանվանվում է Արբելիտիս³⁶ (=Սագարտիս³⁷) դառնալով առանձին սատրապություն³⁸: Գավգամելայի ճակատամարտում բաբելոնացիները «արտաքսված» վերաբնակեցված կարիացիների և սիտակենների հետ Բուպարի, իսկ Կոյլեսիրիայի և Միջագետքի սիրիացիները, այսինքն՝ սատրեստանցիները, Սագեյի հրամանատարության տակ էին³⁹, որը քիչ ավելի ուշ Ալեքսանդր Մակեդոնացու կողմից նշանակվեց Բաբելոնի սատրապ⁴⁰: Ռուփոսը նույն ճակատամարտում բաբելոնացիներին և սիրիացիներին, հավանաբար՝ սատրեստանցիներին, հիշատակում է առանձին-առանձին⁴¹, ինչը կրկին խոսում է այն մասին, որ նախկին IX սատրապությունն արդեն բաժանվել էր երկու սատրապությունների՝ Ատրեստանը միացվել էր Սիրիային, իսկ Բաբելոնիան առանձին սատրապություն էր: Վերջինիցս Ալեքսանդր Մակեդոնացին բաժանում է Սիտակենեն՝ դարձնելով սատրապություն⁴²:

Հարկ է նշել նաև, որ հին հեղինակների համար որոշ տեղեկություններում Միջագետքը հենց Ատրեստանն է, իսկ Բաբելոնիան գտնվում էր Ատրեստանից

³⁴ Նշենք, որ Բելշունու-Բելեսյուս անունով Բաբելոնի մի քանի կառավարիչներ են եղել, որոնցից մեկը հիշատակվում է Արտաքսերքսես Ա-ի ժամանակ (մ. թ. ա. 465-424): Վերջինիս օրոք Կոտսիասը որպես Բաբելոնիայի սատրապ հիշատակում է արքայի եղբայր Արտարիոսին (տես *Ctesias' History of Persia*, p. 189):

³⁵ Տես **Քսենոփոն**, Անաբասիս, էջ 50 [**Xenophon**, *Anabasis*, p. 50]; **Kuhrt A.**, *The Assyrian Heartland in the Achaemenid Period*, Dans les pas des Dix-Mille, éd. **P. Briant**, Pallas, 43, 1995, pp. 242-243; **Tuplin Ch.**, *Xenophon in Media*, in: *Continuity of Empire(?)*: Assyria, Media, Persia, ed. by **G. B. Lanfranchi, M. Roaf** and **R. Rollinger**, *History of the Ancient Near East*, Monograph series 5, Padova, 2003, pp. 358-361.

³⁶ Հմմտ. **Խորիկյան Հ.**, Արեմենյան Պարսկաստանի մարական սատրապության տարածքը և սահմանները, «Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ», հատ. XXX, Եր., 2016, էջ 60 [**Khorikyan H.**, *Ak'emenyan Parskastani marakan satraput'yan taratsk'y ev sahmannery*, «Merdzavor ev Mijin Arevelk'i erkrner ev zhoghovurdner», h. XXX, Yerevan, 2016, p. 60]: Միաժամանակ նշենք, որ «մնացյալ Ատրեստան» մարզը զուտ աշխարհագրական պատկերացումներով կարող էր համարվել մարական սատրապության ենթաշրջաններից մեկը, որի կառավարիչն էր Արբակասը:

³⁷ Տես **Humbach H., Ziegler S.**, *Ptolemy Geography*, book 6, pp. 28, 32; **Pliny**, *Natural History*, Vol. II, with an English translation by H. Rackham, Cambridge-Massachusetts-London, 1947, Loeb Classical Library, VI, 41, p. 368.

³⁸ Տես **Jacobs B.**, *Die Satrapienverwaltung im Perserreich zur Zeit Darius' III*, SS. 149, 151.

³⁹ Տես **Diodori** *Bibliotheca Historica*, ed. L. Dindorfius, Vol. III, Lipsiae, 1826, XVIII, 39, p. 266; **Jacobs B.**, *Die Satrapienverwaltung im Perserreich zur Zeit Darius' III*, SS. 151-152.

⁴⁰ Տես **Arrian**, *Anabasis Alexandri*, with an English translation by **E. Iliff Robson**, Vol. I, Books I-IV, Cambridge-Massachusetts-London, 1967, Loeb Classical Library, III, 8, 5-6; 11, 4-5, pp. 246, 256.

⁴¹ Տես **Արիանոս**, էջ 107, 262, 267 [**Arianos**, p. 107, 262, 267]: **Ռուփոս**, Ալեքսանդր Մակեդոնացու պատմությունը, «Ալեքսանդր Մակեդոնացի» (այսուհետև՝ **Ռուփոս**), Եր., 1987, էջ 371, 375 [**Rup'os**, *Alek'sandr Makedona'tsu patmut'yuny*, «Alek'sandr Makedonac'is» (*aysuhetev' Rup'os*), Yerevan, 1987, p. 371, 375]: Պլուտարքոսի մոտ սատրապի անունն է Հարպալոս (տես **Plutarch's** *Lives*, with an English translation by **B. Perrin**, Vol. VII, Cambridge-Massachusetts-London, 1967, Loeb Classical Library, Alexander, XXXV, p. 332), որը, հավանաբար, այլ պաշտոն է ունեցել:

⁴² Տես **Ռուփոս**, էջ 350-351 [**Rup'os**, p. 350-351]:

⁴³ Անդ, էջ 375:

հարավ⁴³: Ստրաբոնը Ատուրիան՝ Ատրեստանը, սահմանակից է համարում Արբելայի շրջանին, այն դեպքում, երբ վերջինս նույնպես Ատրեստանի բուն տարածքն է եղել: Մյուս կողմից Արբելան համարում է Բաբելոնիայի մասը⁴⁴: Նման աշխարհագրական պատկերացումով Ստրաբոնը, կարծես թե, նկարագրում է Աքեմենյան Պարսկաստանի IX սատրապության տարածքը:

Բաբելոնիայի և հարևան երկրների սահմանների ճշգրտման համար կարևոր են Ստրաբոնի տեղեկությունները: Այսպես, անդրադառնալով բաբելոնացիներին՝ հույն պատմիչը գրում է, որ նրանց հետ հյուսիսում սահմանակցում են հայերը և մարերը մինչև Զագրոսի գետը և սրա շուրջն ապրող ցեղերը⁴⁵: Նկատի ունենալով Ստրաբոնի այլ հաղորդումները⁴⁶ կարող ենք եզրակացնել, որ ամասիացի աշխարհագետի համար Բաբելոնն ընդարձակ երկիր էր՝ ընդգրկող գրեթե ամբողջ Միջագետքը, որը սահմանակից է եղել և Հայաստանին, և Մարաստանին՝ վերջինիցս բաժանված լինելով Զագրոսով⁴⁷:

Ինչ վերաբերում է հնում Սիտակենե կոչված Ապոլլոնիատիսին, ապա Ստրաբոնի հաղորդումներից մեկը Սիտակենեի մասին ունի հետևյալ բովանդակությունը. «Սիտակենեն ընդարձակ և բերրի վայր է՝ Բաբելոնի և Սուսիանայի միջև, այնպես որ ամբողջ ճանապարհը Բաբելոնից Սուսա մեկնողների համար անցնում է դեպի արևելք Սիտակենեի միջով»⁴⁸: Մեկ այլ տեղեկության մեջ հեղինակը հայտնում է, որ Սուսիանային հարևան երկիրը Բաբելոնի մի մասն է, որը նախկինում կոչվել է Սիտակենե, իսկ հետո՝ Ապոլլոնիատիս, և երկու երկրներից վերև՝ հյուսիսից արևելք, ապրում են էյուսացիները և պարետակենները: Ընդ որում, պատմիչը հավելում է, որ պարետակեններն ապրում են ավելի մոտ ապոլլոնիատիսցիներին, էյուսացիները պատերազմում են այս երկու ժողովուրդների և սուսիացիների հետ, իսկ ուքսիացիները՝ էյուսացիների հետ⁴⁹:

Ստրաբոնի կողմից Սիտակենեի նույնացումը Ապոլլոնիատիսին թույլ է տալիս ավելի հստակեցնել այդ երկրի տեղորոշումը, և այս հարցում կարևոր են Իսիդոր Քարակացու տեղեկությունները: Համաձայն նրա «Պարթևական կայանների»՝ Սելևկիայից հետո դեպի հյուսիս Ապոլլոնիատիս երկիրն է՝ հունական Արտեմիտա քաղաքով, որի միջով հոսում է Սիլլա՝ ներկայումս Դիալա գետը: Շարունակելով իր տեղեկությունները՝ Իսիդորը գրում է, որ Ապոլլոնիատիսից հետո Խալոնիտիս երկիրն է՝ Խալա հունական քաղաքով, ընդ որում, Զագրոս լեռը բաժանում է Խալոնիտիս երկիրը Մեդերի երկրից⁵⁰: Հեղինակը նաև ցույց է տալիս, որ հարավ-արևմուտքում Մարաստանի սահմանը Կարինա երկիրն է, որի անունը պահպանվել է այժմյան Կերենդ բնակավայրի անվան մեջ⁵¹: Հաղորդումը ցույց է տալիս, որ

43 Տե՛ս Արիանոս, էջ 96, 267 [Arianos, p. 96, 267]:

44 Տե՛ս Տրաբոն, География в 17 книгах (այսուհետև՝ **Տրաբոն**), перевод, статьи и комментарии Г. Стратановского, Ленинград, 1964, с. 684-685 [Strabon, Geografiya v 17 knigakh (aysuhetev՝ Strabon), perevod, stat'ya i komentarii G. Stratanovskogo, Leningrad, 1964, p. 684-685].

45 Տե՛ս Տրաբոն, с. 686 [Strabon, p. 686].

46 Ստրաբոնը գրում է, որ հնում Ատրեստանի մայրաքաղաքը Բաբելոնն էր, և Ադիաբենը Բաբելոնի մի մասն էր (անդ, էջ 690-691):

47 Անդ, էջ 492:

48 Անդ, էջ 690: Մեկ այլ տեղում ևս Սուսան և Սիտակենեն հիշատակվում են միասին: Հեղինակը հիշատակում է նաև մետական սիտակեններ ցեղը (անդ, էջ 470, 686):

49 Անդ, էջ 679:

50 Տե՛ս Դանիելյան Է., Իսիդոր Քարակացու «Պարթևական կայանները», «Պատմաբանասիրական հանդես», 1971, N 4, էջ 173 [Danielyan E., Isidor K'arakac'u «Partevakan kaianery», «Patmabanasirakan handes», 1971, tiv 4, p. 173]: Տե՛ս նաև Muller C., Geographi Graeci Minores, Vol. I, Parisii, 1855, pp. 249-250. Խալոնիտիս երկիրը Զագրոսի լանջերին, Ապոլլոնիան էլ Խալոնիտիսից արևմուտք՝ Տիգրիսի արևելյան ափին, հիշատակում է Պոլիբիոսը (տե՛ս The General History of Polybius, Vol. II, by Mr. J. Hampton, London, 1809, p. 231, 235): Խալոնիտիսը նույնանուն է Ասանուն Ռավեննացու Խալոնիտոսին (տե՛ս Ravennatis Anonymi Cosmographia, ed. M. Pinder et Parthey, Berolini, 1860, II, 5, p. 51):

51 Տե՛ս Դանիելյան Է., Իսիդոր Քարակացու «Պարթևական կայանները», էջ 173 [Danielyan E., Isidor K'arakac'u «Partevakan kaianery», p. 173]:

Միտակեննե–Ապոլլոնիատիսը և Խալոնիտիսը գտնվել են Դիալա գետի ավազանում, սակայն Ստրաբոնի և Իսիդորի տեղեկությունների համեմատությունը ցույց է տալիս, որ վերջինս Ապոլլոնիատիսը տեղադրում է Ստրաբոնի Միտակեննեից հյուսիս, հետևաբար Ապոլլոնիատիսը, նույնանալով հանդերձ Միտակեննեին, տարածվել է վերջինիս հյուսիսային հատվածում⁵²: Ըստ էության, Միտակեննե հնում ունեցել է ընդարձակ տարածություն, և պատահական չէ, որ Միտակեննե՝ որպես սատրապություն, հիշատակվում է Ռուփոսի կողմից, ընդ որում՝ դատելով պատմիչի տեղեկությունից, Միտակեննե գտնվել է Բաբելոնի և Սուսայի միջև⁵³: Պտղոմեոսը Միտակեննեի ընդարձակ տարածքը նկատի ունի, երբ նշում է, որ Միտակեննե գտնվում էր Սուսիանայի հարևանությամբ, իսկ Ապոլլոնիատիսն էլ հիշատակում է Միտակեննեից հյուսիս⁵⁴: Ի վերջո, Քսենոփոնի Միտակե քաղաքը գտնվում էր Տիգրիսի աջափնյակում⁵⁵, և հնարավոր է, որ ուշ ժամանակներում քաղաքի բնակչության տեղաշարժի հետևանքով նրա անունն աստիճանաբար տարածվում է Տիգրիսից արևելք ընկած տարածքների վրա, որոնք սկսում են կոչվել Միտակեննե⁵⁶:

Այդուհանդերձ, ապոլլոնիատիսիցների հարևանությամբ պարետակեննեների տեղադրությունը չի հաստատվում, քանի որ Ստրաբոնը գրում է, որ Պարսքին սահմակից է Պարետակեննան և Կոստեյան մինչև Կասպիական դռներ, իսկ Սուսիանային էլ սահմանակից է Էյլունայիսը, վերջինիս էլ՝ Ջագրոսի շրջանը և Մարաստանը⁵⁷: Ստրաբոնը իր տեղեկություններից մեկում ևս գրում է, որ Ջագրոսից հետո Բաբելոնից վերև Էյլունացիների և պարետակեննեների լեռնային երկիրն է, իսկ Մարաստանից վերև՝ կոսսեյների երկիրը⁵⁸:

Բաբելոնիան և Ատրեստան–Աթուրիան բազմիցս հիշատակվում են պարսկական սեպագիր արձանագրություններում: Նշված երկրները կողք կողքի կամ առանձին–առանձին հիշատակվում են Բեհիսթունի և այլ արձանագրություններում⁵⁹: Բաբելոնիան երկու անգամ մ. թ. ա. 522–521 թվականներին ապստամբում է Դարեհ Ա–ի դեմ՝ փորձելով անկախանալ⁶⁰: Դարեհ Ա–ի դեմ ապստամբում է նաև Ատրեստանը⁶¹: Բեհիսթունի արձանագրության տեղեկություններից երևում է, որ Դարեհի Ա–ի դեմ ապստամբել էր գրեթե ամբողջ Միջագետքը:

Այսպիսով, բաբելոնական կամ IX սատրապությունն Աքեմենյան կայսրության ամենահարուստ նահանգն էր և տնտեսական կենտրոնը: IX սատրապությունը կազմված էր վարչական երկու ենթաշրջաններից՝ Բաբելոն քաղաքից և դեպի հյուսիս ընկած «մնացյալ Ատրեստանից»:

Հին աղբյուրների քննությունը ցույց է տալիս, որ Աքեմենյան Պարսկաստանի

52 Անդ, էջ 178, ծխթ. 35: Միտակեննե՝ Սուսիանեի և Քալոնիտիսը՝ Ջագրոսի հարևանությամբ հիշատակում է նաև Պլինիոս Ավագը (տես **Pliny**, Natural History, VI, 114; 122; 131–132, pp. 424, 430, 436, 438):

53 Տես **Ռուփոս**, էջ 375 [**Rup’os**, ej 375]: Միտակեննե Բաբելոնի և Սուսիանեի միջև հիշատակում է Դիոդորոս Սիկիլիացին (տես **Դիոդորոս Սիկիլիացի**, էջ 98 [**Diodoros Sikiliac’i**, p. 98]; **Diodori Bibliotheca Historica**, ed. **L. Dindorfius**, Vol. III, Lipsiae, 1826, XVII, 65, 110, pp. 167, 212): Քալոնիտիս երկրի կենտրոնը հավանաբար Դիոդորոս Սիկիլիացու հիշատակած Կոլոնոս քաղաքն է, որտեղով անցնում էր Մեդիա տանող երկու ճանապարհներից մեկը (տես **Դիոդորոս Սիկիլիացի**, էջ 127 [**Diodoros Sikiliac’i**, p. 127]):

54 Տես **Humbach H.**, **Ziegler S.**, Ptolemy Geography, book 6, pp. 28–29. Պտղոմեոսը հիշատակում է նաև Ապոլլոնիատիսի և Միտակեննեի կենտրոնները՝ Ապոլլոնիա և Միտակե քաղաքները (անդ, էջ 32–33):

55 Տես **Քսենոփոն**, Անաբասիս, 48 [**Xenophon**, Anabasis, p. 48]: Հեկատոնոսի հիշատակած Պարսքի Միտակե քաղաքը վերագրվում է կամ Բաբելոնիային, կամ Մարաստանին (տես **Muller C.**, Fragmenta Historicorum Graecorum, Vol. I, Parisiis, 1841, p. 12, fr. 184; **Herzfeld E.**, The Persian Empire, p. 10): Դատելով Արիանոսի տեղեկությունից՝ սիտակենները համարվել են բաբելոնացիների մի մասը (տես **Արիանոս**, էջ 97 [**Arianos**, p. 97]):

56 Տես **Jacobs B.**, Die Satrapienverwaltung im Perserreich zur Zeit Darius’ III, S. 151.

57 Տես **Տրաբոն**, c. 690 [**Strabon**, p. 690].

58 Անդ, էջ 492:

59 Տես **Kent R.**, Old Persian, pp. 117, 136–137, 140–141, 143, 145, 151, 156.

60 Անդ, էջ 118, 126:

61 Անդ, էջ 121–122:

այս նահանգը հիմնականում ընդգրկում էր Ստորին Միջագետքը՝ Բաբելոնիայի մարզը, և հին Աշշուրի տարածքը: Ընդ որում, Ասորեստանի հյուսիսարևմտյան ընդարձակ մի հատվածը մտնում էր հայկական սատրապության կազմի մեջ:

Հովհաննես Գ. Խորիկյան – զբաղվում է հին և վաղ միջնադարյան Իրանի, Այսրկովկասի, Առաջավոր Ասիայի, Հայաստանի քաղաքական պատմության, պատմական աշխարհագրության, էթնիկական հիմնախնդիրների հետազոտությամբ: Հեղինակ է երեք մենագրությունների («Աքեմենյան Պարսկաստանի վարչական բաժանումների շուրջ», Եր., 2010; «Հայաստանը և Այսրկովկասը Աքեմենյան Պարսկաստանի վարչական բաժանումներում» (պատմաաշխարհագրական ուսումնասիրություն), Եր., 2014; Փոքր Ասիայի սատրապական բաժանումը մ. թ. ա. VI-IV դարերում, Եր., 2017) և ավելի քան 40 հոդվածների:

Summary

THE BABYLONIAN SATRAPY IN THE ADMINISTRATIVE SYSTEM OF ACHAEMENID PERSIA

Hovhannes G. Khorikyan

Key words – Herodotus, Xenophon, the city of Babylon, Babylonia, Darius I, Satrapy, politics, Assyria, data, Mesopotamia, «the rest of Assyria», the Behistun Inscription.

Ancient greek author Herodotus writes about the IX Satrapy that Babylon and the rest of Assyria rendered to Darius a thousand talents of silver and five hundred boys to be eunuchs.

The Babylonian or IX satrapy was the richest province and the economic center of Achaemenid Empire. The IX satrapy consisted of two subdistricts: the city of Babylon with its suburbs and «the rest of Assyria» toward the north. In other words, this province of Achaemenid Persia included the Lower Mesopotamia: the province of Babylon and the territory of ancient Assur. Moreover, the northwestern vast part of Assyria was within Armenian satrapy. The article concludes that IX satrapy was not a stable administrative unit and its borders were subject to change.

Many important and wrinkled issues on the administrative policy and historical geography of IX Satrapy were examined in the article, the elucidation of which is of great importance for the study of the history of Achaemenid Persia.

ВАВИЛОНСКАЯ САТРАПИЯ В АДМИНИСТРАТИВНОЙ СИСТЕМЕ АХЕМЕНИДСКОЙ ПЕРСИИ

Оганес Г. Хорикян

Ключевые слова – Геродот, Ксенофонт, город Вавилон, Вавилония, Дарий I, сатрапия, политика, Ассирия, сведения, Месопотамия, «остальная Ассирия», Бехистунская надпись.

Древнегреческий автор Геродот писал про IX сатрапию, что от Вавилона и остальной Ассирии, составлявших девятый округ, поступало Дарию тысячу талантов серебра и пятьсот оскопленных мальчиков. Вавилонская или IX сатрапия Ахеменидской Персии была самой богатой провинцией и экономическим центром империи. IX сатрапия состояла из двух субрайонов: город Вавилон и его окрестности и находящаяся на севере «остальная Ассирия». Другими словами, эта провинция Ахеменидской Персии в основном включала в себя Нижнюю Месопотамию – Вавлиноскую область и территорию древнего Ашшура. Кроме того, обширная часть северо-западной Ассирии входила в состав армянской сатрапии. В статье сделан вывод о том, что IX сатрапия не являлась стабильной административной единицей и границы ее подвергались изменениям. В статье проанализировано множество сложных вопросов касающихся административной политики и исторической географии IX сатрапии, прояснение которых имеет важное значение для исследования истории Ахеменидской Персии.